

28. Prysiewicz A. Kamieniec Podolski. – Kijow, Warszawa, 1915 – S.107.

The article considers an attempt to discover the main information of documentary postcards at end of XIX – beginning of XX centuries, to retrace historical-architectural development of Kamyanets-Podilskiy city.

Key words: documentary postcard, form, series, photograph, lithography, prototypes, photo-offset printing.

Отримано: 15.06.2010

УДК 94(477.4)338.43.02

В. А. Дубінський

УКРАЇНЬСЬКА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДУМКА КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст. ПРО ШЛЯХИ РОЗВ'ЯЗАННЯ АГРАРНОГО ПИТАННЯ В НАДДНІПРЯНЩИНІ: ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ (1917 – ПОЧАТОК 30-х рр. ХХ ст.)

У статті зроблено аналіз української, радянської та діаспорної історіографії 1917 – поч. 30-х рр. ХХ ст. у вивченні аграрного питання в українській громадсько-політичній думці Наддніпрянської України кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Ключові слова: аграрне питання, історіографія, громадсько-політична думка, політична партія, селянство, класова боротьба.

У наш час життєво важливим для подальшого утвердження України як сучасної європейської держави є реформування аграрного сектора економіки, де необхідно здійснити корінні, революційні перетворення, які б сприяли високопродуктивному розвитку вітчизняного сільського господарства. Цей процес відбувається на фоні гострої дискусії в суспільстві відносно питання, чи повинна бути земля у державній, чи у приватній власності і, таким чином, стати повноцінним ринковим товаром. За таких обставин зростає роль досліджень, в яких аналізується історичний досвід пошуку шляхів вирішення аграрного питання. Це дає можливість прослідкувати в історичній ретроспективі та визначити іманентні українському національному характеру форми земельних відносин і виробити найбільш реальну й адекватну політичну лінію в розвитку вітчизняного сільського господарства як фундаменту української держави.

Історіографію української суспільно-політичної думки кінця ХІХ – початку ХХ ст. щодо аграрного питання вважаємо за доцільне розглядати у рамках трьох хронологічних періодів: історичні праці 1917 – початку 30-х рр. ХХ ст.; праці істориків 30-80-х рр. ХХ ст.; дослідження, що побачили світ після здобуття Україною незалежності у 1991 р. Для кожного з них були характерні певні особливості та здобутки. Метою ж нашого повідомлення є аналіз історіографічного доробку, пов'язаного з вивченням проблем розробки та реалізації програм аграрних перетворень в українській громадсько-політичній думці наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у період з 1917 року до початку 30-х рр. ХХ ст.

Перші спроби висвітлення аграрних програм національних політичних партій були зроблені в період визвольних змагань 1917-1921 рр. Дослідження доби революції виходили з-під пера активних учасників подій, членів політичних партій і характеризувалися полемічною заостреністю. Вищевказане стосується всіх авторів, незалежно від того, до складу яких ідейно-політичних таборів вони належали. Прикладом такого підходу може бути праця П.Гайдаємівського [1], в якій дано загальні відомості про утворення та програми національних політич-

них партій. Характеризуючи соціалістичні партії, автор відзначав, що головна різниця між УПСР та УСДРП полягає в різних підходах до рішення аграрного питання [1, с. 15]. Однак докладнішої характеристики вказаних підходів не зроблено.

У дослідженні В. Дорошенка показана історія виникнення та діяльності першої в Наддніпрянській Україні національної політичної партії – Революційної української партії [3]. Автор приділив головну увагу організаційним питанням історії РУП: формуванню партії, боротьбі різних течій у ній та її взаєминам з іншими політичними організаціями. Ставлення партії до аграрного питання розглядалося ним лише побіжно і поверхнево.

Аграрне питання в українській суспільно-політичній думці Наддніпрянської України у 1890-1917 рр. досліджувалося у працях радянських науковців досить побіжно, виходячи з позицій класової боротьби. У 20-х роках ХХ ст. з'явилися на світ історичні праці, присвячені аграрним відносинам, що склалися в Україні на початку ХХ ст. [7; 8; 9; 12]. В центрі їх уваги стояли питання, пов'язані з класовою боротьбою селянства, а аграрні відносини розглядалися лише як умови, в яких вона розгорталась. Загалом, ці праці мали не стільки науковий, скільки публіцистичний характер, а їх зміст здебільшого підпорядковувався інтересам політичної кон'юнктури, з недостатнім залученням документальних джерел, аналіз яких до того ж був нерідко поверховим, майже повністю були відсутні наукові висновки та оцінки.

Прикладом таких підходів може бути, зокрема, праця Н.Мірзи-Авакянц «Селянські розрухи на Україні. 1905-1907 рр.». Характеризуючи селянські заворушення в роки першої російської революції, дослідниця декларативно називає їхні причини, які полягали в «тяжкому економічному стані, в якому опинилася більшість селянських господарств на поч. ХХ ст. – постійні злидні, від яких не було порятунку селянській бідноті» [9]. До причин, які призвели до занепаду селянських господарств наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., дослідниця відносить, «з одного боку, селянське безземелля та малоземелля <...>, а з другого – зріст капіталізму в сільському господарстві, що з кінця ХІХ ст. набував все більшої сили, тяжко відбиваючись на бідніших господарствах і доводячи їх до повної руїни...» [9, с. 3]. Дослідниця не торкнулася програмних засад та поглядів українських громадських діячів на аграрне питання.

У дослідженні А.Шестакова особлива увага приділялась класовій боротьбі сільських робітників Російської імперії у 1905-1907 рр. [21]. У праці В.Качинського показано становище селян і сільськогосподарських робітників України та їхню боротьбу у 1905 році [7]. При цьому автори навели численні факти утворення земельних комітетів, організації Селянського союзу, роботи РСДРП на селі. У монографії Є.Мороховця розглядалися питання про організаторську діяльність представників соціал-демократії серед селянства [12]. Цінність цієї роботи полягає в тому, що у ній показано, поряд з РСДРП такі політичні партії, як УСДС (спілка), РУП (УСДРП) та БУНД, які активно працювали в Наддніпрянщині.

Однак у 20-ті роки почали з'являтися й наукові розвідки, присвячені національним політичним партіям. Зокрема, один із найближчих співробітників М.С.Грушевського, колишній діяч УСДРП Й.Гермайзе написав ґрунтовну працю з історії Революційної української партії [2]. Дослідник з'ясував обставини виникнення РУП у контексті розвитку українського національного руху і порівняв програму Революційної української партії з програмами національно-ліберальних партій – Демократичної та Радикальної, відзначивши її соціалістичний характер.

Одночасно з працею Й.Гермайзе вийшла монографія А.Ріша [13]. У ній подається історія Української соціал-демократичної Спілки, що діяла в Наддніпрянщині і була конкуренткою РУП – УСДРП в боротьбі за вплив на населення, особливо селянство. У програмних засадах обох організацій існували принципові розбіжності з національного питання, на які вказує автор, але їхні стратегія і тактика щодо вирішення аграрного питання були схожими.

Дослідження П.Христюка [20] було присвячене висвітленню подій першої російської революції 1905-1907 років, однак певна частина матеріалу розкривала діяльність українських політичних партій. Не оминув увагою автор і спроби вирішення ними аграрного питання в теоретичному і практичному вимірах. Дослідник дійшов такого висновку: «Само собою зрозуміло, різні партії виходили з різних засад і мали різні цілі, пропонуючи радикальні проекти розв'язання аграрного питання. Але на всіх цих партіях позначився вплив революційних виступів селянства, і їхні аграрні програми свідчать не про що інше, як про бажання підбити під свій політичний провід велику селянську стихію» [20, с. 169].

У той час з'явилися окремі праці та збірники, в яких містилися нариси про селянський рух періоду революції 1905-1907 рр. в окремих регіонах України [17; 18]. Цінним для дослідження проблеми є аналіз видань місцевих осередків політичних партій (РСДРП, ПСР, Спілки, УСДРП) з різних аспектів аграрного питання. У цих дослідженнях робилися спроби порівняти програми українських національних організацій із російськими.

Заслуговує на увагу велика стаття М.Свідзінського, вміщена в кількох числах журналу «Літопис революції», яка залишається до сьогодні єдиним спеціальним дослідженням про діяльність Всеросійського селянського союзу в Україні [15; 16]. Автор уперше на основі великої кількості неопублікованих архівних джерел, матеріалів преси показав процес утворення і діяльності селянських союзів під час і після революції 1905-1907 рр., розглянув питання про взаємовідносини ВСС і політичних партій. Дослідник слушно відзначив, що селянський рух та Селянський союз були важливими чинниками впливу на суспільну думку в аграрному питанні.

Значну увагу дослідженню аграрного питання приділяли представники української політичної еміграції, яка утворилася після поразки визвольних змагань. Вони розуміли, що причини поразки національної революції не лежать на поверхні і їх слід шукати, зокрема, в економічних відносинах, соціальній структурі населення України кінця XIX – початку XX ст. – чинниках, що впливали на перебіг тогочасних політичних подій. Показово, що один з відомих українських громадських діячів доби революції О.Мицюк присвятив свої праці аграрним процесам та політиці у Наддніпрянській Україні [10; 11], в яких з'ясовував роль різних соціальних та національних верств в аграрних відносинах Наддніпрянщини.

Однією з перших узагальнюючих праць, у якій характеризувався український громадський рух першої третини XX ст. і, зокрема, ставлення українських політичних партій до аграрного питання, стала монографія громадського діяча, члена УСДРП, історика П.Феденка [19]. Діяльність першої і найвпливовішої національної політичної партії – Революційної української партії, на його думку, носила «аграрно-соціалістичний» характер, і у своїх відозвах вона стверджувала, що «тільки той, хто працює, має право на землю і на те, що він на ній виробить» [19, с. 12-13]. Однак більш детальної характеристики поглядів національних організацій та діячів на аграрне питання не давалося.

Значний інтерес викликає праця історика, громадського та політичного діяча доби визвольних змагань Д. Дорошенка, присвячена життю і діяльності одного з активних учасників і лідерів українського ліберально-демократичного руху С.Чикаленка [4]. У ній автор змаював не тільки життєвий шлях діяча, але й насичену, копійку працю Євгена Харлампійовича в різних сферах суспільного життя. Не обійшов увагою дослідник і його активну позицію в розв'язанні аграрних проблем українського села шляхом власної практичної діяльності та роботи у складі УДП, УДРП й ТУПу. В іншій монографії Д.Дорошенка досліджено розвиток української політичної думки напередодні та в період Першої світової війни [5]. Основну увагу автор звернув на питання розколу в РУП, становлення УНП та УСДРП. Важливе значення історик приділив ролі селянства в українському національному русі та цілком слушно зазначив, що воно «скрізь є найміцнішою підвалиною всякого руху, і котре на Україні є ніщо як гній для вищих культур» [5, с. 98].

Отже, дослідження аграрного питання в національній громадсько-політичній думці було започатковано іще у період Української революції 1917-1921 рр. членами партії і активними учасниками суспільно-політичного життя. Впродовж 1917-1930-х рр. його розгляд в діяльності українських партій носив побіжний і поверхневий характер. В основі праць були питання виникнення, становлення та розвитку політичних партій або визначення аграрних відносин як умов їх діяльності в контексті класової боротьби.

На рубежі 20-30-х років ХХ ст. у Радянському Союзі утвердилась тоталітарна система. В історичній науці це проявлялося у встановленні партійного контролю над дослідженнями та утвердженні «марксистсько-ленінської концепції» історії. З того часу і до кінця 80-х років історія політичних партій писалася з позицій однієї з них – комуністичної. У зв'язку з цим в дослідження впроваджувалася така схема: «боротьба більшовиків проти впливу...» і далі, в залежності від того, кого критикували, «дрібнобуржуазних», «буржуазних», «поміщицьких», «націоналістичних» політичних партій. Огульний критицизм, нав'язаний більшовицькою партією радянським історикам, поширювався і на програмні засади національних політичних партій з аграрного питання. Негативна оцінка давалася також діячам українського визвольного руху.

Список використаних джерел:

1. Гайдалемівський П. Українські політичні партії. Їх розвиток і програми / П.Гайдалемівський. – Зальцведель: Друкарня СВУ, 1919. – 72 с.
2. Гермайзе Й. Нариси з історії революційного руху на Україні. Т. 1. РУП / Й.Гермайзе. – Б.м.: Книгоспілка, б.р. – 389 с.
3. Дорошенко В. Революційна українська Партія (РУП). (1900-1905 рр.). Нариси історії Української соціал-демократичної партії / В.Дорошенко. – Львів-Київ: вид-во ЦК УСДРП, 1921. – 40 с.
4. Дорошенко Д. Євген Чикаленко: його життя і громадська діяльність / Д.Дорошенко. – Прага: видання Фонду імені С.Чикаленка, 1934. – 100 с.
5. Дорошенко Д. З історії української політичної думки за часів світової війни / Д.Дорошенко. – Прага, 1936. – 99 с.
6. Зекцер А. 1905 рік на Поділлі. Частина 1. Аграрні заколоти та заворушення наймитів. 1904-1906 рр. / А.Зекцер. – Вінниця, 1925. – 125 с.
7. Качинський В. Селянський рух на Україні в роки 1905-1907. – Ч.1. Рік 1905 / В.Качинський. – Полтава: Держполітвидав, 1927. – 230 с.
8. Мірза-Авакянц Н. Селянські рухи 1902 року на Полтавщині / Н.Мірза-Авакянц. – Х.: Держ. видав. України, 1924. – 67 с.
9. Мірза-Авакянц Н. Селянські розрухи на Україні. 1905-1907 / Н.Мірза-Авакянц. – Х.: Держ. видав. України, 1925. – 71 с.

10. Мицюк О. Аграрна політика. 1800-1925 / А.Мицюк. – Подєбради, 1925. – 144 с.
11. Мицюк О. Аграризація жидівства України / А.Мицюк. – Прага, 1932.
12. Мороховець Е.А. Крестьянское движение и социал-демократия в эпоху первой русской революции / Е.А.Мороховец. – М.-Л.: Гос. издат-во, 1926. – 232 с.
13. Риш А. Очерки по истории Украинской социал-демократической «Спілки» / А.Риш. – Х.: Пролетарий, 1926. – 141 с.
14. Руднев Н. Крестьянское движение в начале XX века / Н.Руднев. – М.: Издательство Всесоюзного общества политической истории СССР – поселенцев, 1929. – 110 с.
15. Свідзінський М. Селянські спілки на Україні в революції 1905 року / М.Свідзінський // Літопис революції. – 1928. – № 6. – С.141-168.
16. Свідзінський М. Селянські спілки на Україні в революції 1905 року / М.Свідзінський // Літопис революції. – 1929. – № 1-3. – С. 132-144.
17. 1905 рік на Бердичівщині: Нариси і спомини. – Бердичів: Радянський шлях, 1926. – 91 с.
18. 1905 рік у Києві та на Київщині. Зб. статті та спогадів / [За ред. В.Манілова та Г.Маренка]. – К.: Держвидав України, 1926. – 402 с.
19. Феденко П. Український громадський рух у XX ст. Курс лекцій / П.Феденко. – Подєбради: Вид-во Укр. техніко-господарського ін-ту, 1934. – 171 с.
20. Христюк П. 1905 рік на Україні / П.Христюк. – Х.: Держ. видав. України № 1, 1925. – 238 с.
21. Шестаков А.В. Боротьба селянських робочих в революції 1905-1907 гг. / А.В.Шестаков. – М.-Л.: Гос. издат-во, 1930. – 124 с.

In the article the analysis of Ukrainian, soviet and diasporas historiography is done 1917 – now. 30th XX item in the study of agrarian question in the Ukrainian public-political mind of Ukraine of end Naddniprovs'koyou XIX – to beginning of XX item

Key words: agrarian question, historiography, public-political idea, political party, peasantry, class struggle.

Отримано: 9.04.2010

УДК 930.2(477)•1654/1657*(092)

С. С. Калущкий

УКРАЇНСЬКО-ШВЕДСЬКІ ВІДНОСИНИ 1654-1657 рр. В ОЦІНЦІ В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПІНСЬКОГО

В статті зроблено спробу висвітлити розуміння В. Липинським передумов та причин українсько-шведського зближення 1654-1657 рр., з'ясовано внесок вченого у дослідження проблеми.

Ключові слова: дипломатія, союз, Переяславська рада, Данило Олівеберг де Грекані, В. Липинський.

В сучасній історіографії є уже досить багато досліджень, що висвітлюють дипломатичну діяльність уряду Богдана Хмельницького у сфері відносин із сусідніми державами – Річчю Посполитою, Кримським ханством, Російським царством, Османською імперією, Молдавським князівством та іншими. Ґрунтовно вивчені також й зв'язки України із Швецією. Значний внесок для цього зробили свого часу М. Костомаров [10], М. Грушевський [5; 6], І. Крип'якевич [3; 11; 12], М. Володимирський-Буданов [4]; у сучасній історіографії – А. Гурбик [7; 8; 9], В. Матях [14], В. Смолій і В. Степанков [16; 17], Я. Федорук [19; 20], Т. Чухліб [21], Т. Яковлаєва [22] та інші дослідники.

Проблему українсько-шведських відносин середини XVII ст. досліджував також і основоположник державницької школи в українській історіографії В'ячеслав Липинський у монографії «Україна на пе-